
Yıldız

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Dergisi

(2020) Cilt 04, Sayı 01, s. 01-21

Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Babaların Stres Düzeyleri ve Stresle Başa Çıkma Yöntemlerinin İncelenmesi: Karma Desenli Bir Çalışma

Gülperi Eren^a

Uğur Doğan^b

Özet

Araştırmanın amacı zihinsel engelli çocuğa sahip babaların stres düzeylerinin çocuğun engel düzeyi, ailede başka engelli çocuk olması, babalık deneyimi ve engelin çıkış zamanı açısından değerlendirmek, babaların yaşadıkları güçlükler ve stresle baş etme stratejilerine ilişkin görüşlerini incelemektir. Araştırmada nicel öncelikli nitel desen şeklinde ilerleyen karma desen kullanılmıştır. Nicel çalışma grubunu 2018-2019 yılı Denizli İsmail Tosunoğlu Özel Eğitim İş Uygulama Merkezi ve Polis Amca Özel Eğitim İş Uygulama Merkezi'nde kayıtlı orta ve ağır zihinsel engelli 107 öğrenci babası, nitel çalışma grubunu amaçlı örneklem yöntemiyle seçilen stres düzeyi yüksek 8 baba oluşturmaktadır. Nicel bölümde "Aile Stresini Değerlendirme Ölçeği", nitel bölümde "Kişisel Bilgi Formu" ve "Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu" kullanılmıştır. Analizlerde nicel bölümde; betimsel analiz yöntemlerinden korelasyon, t-Testi ve ANOVA, nitel bölümde NVivo 12 programıyla içerik analizi yapılmıştır. Sonuç; baba stres puanlarıyla engel düzeyi arasında anlamlı fark bulunurken, ailede başka engelli çocuk olup olmaması, babalık deneyimi süresi ve engelin çıkış zamanı açısından anlamlı fark bulunmamıştır. Babaların yaşadıkları güçlükler; çocuğun davranış problemleri, toplumun bakış açısı, sosyal güçlükler, sağlık güçlükleri, bakım güçlüğü, eğitim ve maddi güçlüklerdir. Babalar stresle baş etmekte en fazla "uzman ve kurum desteği", "kabullenme", "problem çözme", "yadsıma" stratejilerini kullanmaktadırlar.

Anahtar Kelimeler

Zihinsel Engel
Stres
Baş Etme Stratejileri

Makale Hakkında

Gönderim Tarihi: 23.08.2019
Kabul Tarihi: 18.05.2020
Elektronik Yayın Tarihi: 31.05.2020

^a Yüksek Lisans Öğrencisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, gulperiatici20@hotmail.com

^b Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, ugurdogn@gmail.com

Analysis of Stress Levels and Coping Methods of Fathers with Mentally Disabled Children: A Mixed Method Study

Abstract

The aim of the study was to evaluate the stress levels of fathers with mentally retarded children in terms of the child's disability level, the presence of another disabled child in the family, paternity experience and the exit time of the disability, and to examine the fathers' views on the difficulties and coping strategies. In the research, a mixed pattern which was used as qualitative and quantitative priority was used. The quantitative study group consisted of 107 fathers of medium and severe mentally retarded students enrolled in Denizli İsmail Tosunoğlu Special Education Job Application Center and Polis Uncle Special Education Job Application Center in 2018-2019 and 8 qualitative study group selected 8 fathers with high sampling method. In the quantitative section, "Family Stress Assessment Scale", in the qualitative section "Personal Information Form" and "Semi-Structured Interview Form" were used. In the quantitative section; Correlaston, t-Test and ANOVA, which are descriptive analysis methods, were analyzed by NVivo 12 in the qualitative part. Result; While there was a significant difference between father stress scores and disability level, there was no significant difference in terms of whether there are any other disabled children in the family, duration of paternity experience and exit time of the disability. Difficulties experienced by fathers; behavioral problems of the child, society's perspective, social difficulties, health difficulties, care difficulties, education and financial difficulties. Fathers use the strategies of "expert and institutional support", "acceptance", "problem solving" and "denial strategy" most to deal with stress.

Keywords

Mental Disability
Stress
Coping Strategies

About Article

Sending Date: 23.08.2019
Acceptance Date: 18.05.2020
Electronic Issue Date: 31.05.2020

GİRİŞ

Aile çocuğun sağlıklı gelişmesi için gereken toplumun en küçük birimidir. Çocuk sahibi olmak başlı başına aile için zorlayıcı ve ailenin uyum sağlaması gereken bir durumken, çocuğun engelli olması bu süreci daha da zorlaştırmaktadır. Engelliliğin tanımına bakacak olursak engellilik; dünya sağlık örgütü tarafından "yeti yitimi" olarak tanımlanmıştır (Yılmaz, 2004). Engelliliğin muhakkak çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Eripek (1998) engelliliğin nedenlerini doğum öncesi, doğum esnası ve doğum sonrası nedenler olarak sınıflandırmıştır. Türlerine bakılırsa engel türleri görme, işitme, bedensel, zihinsel, dil konuşma ve süregelen engelli bireyler olarak açıklanmıştır (ÖZİDA, 2002). Ülkemizdeki engellilerle ilgili gelişmelere bakıldığında 1950 sonrası özel eğitim alanı MEB'e devredilmiş, 1960'ta görme engelli bireylerin hak arama hareketleriyle 1961'de özel eğitim

yönetmeliği çıkmıştır (Demir ve Keskin, 2018). Yani bu hareket bir nevi hakların düzenlenmesi konusunda bir başlangıç oluşturmuştur. Sonrasındaki gelişmelere bakıldığında engellilerin temel hak ve özgürlüklerinin devlet güvencesi ile korumaya alındığı 1997 yılında çıkarılan 573 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ve 2005 yılında yürürlüğe konulan 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun büyük önem taşımaktadır.

Ülkemizde ve dünyada engellilikle ilgili yapılan istatistiksel çalışmalara bakıldığında ülkemizde 15 yaş üstü engelli oranları; görme engeli % 6.9, işitme engeli % 4.5, yürüyemeyenler % 6.5, merdiven inip çıkamayanlar % 8.7, öğrenmede yaşitlarına göre zorluk çekenler % 5.1 ve hatırlamada zorluk çekenler % 35 tir (TÜİK, 2016). Milli Eğitim Bakanlığı (MEB, 2016) örgün eğitim içerisinde yer alan engelli çocuk sayılarını 288.489 olarak belirtmiştir. Dünyadaki istatistiklerde 453 milyona yakın AB nüfusunun 47 milyonunun engelli olduğu (Yürük ve Avcı, 2008), ABD’de 2010’da 57 milyon engellinin yer aldığı (US Census Bureau, 2012), Japonya’da ise 2006’da 127 milyonluk nüfusun 6,5 milyonunun engelli olduğu (Otake, 2006) belirtilmektedir. Zihinsel engellilik; engel türleri içerisinde en büyük orana sahip engel türüdür. Zihinsel engellilik, bireyde kalıcı yetersizlikler ortaya çıkaran, yaşam boyunca kontrol, bakım, tedavi gerektiren bir bozukluk (Lafçı, Öztunç ve Alparşlan, 2014) olarak ele alınmıştır. Dünya Sağlık Örgütü (WHO, 2015) zihinsel engel türlerini IQ seviyelerine göre; hafif (IQ:52-69), orta (IQ:36-51), ağır (IQ:20-35) ve çok ağır (IQ:<20) şeklinde sınıflandırmıştır. Araştırmanın örneklemi oluşturan orta ve ağır zihinsel engel türlerine bakıldığında orta derecede zihinsel engelli birey; kavramsal alan, dil ve iletişim becerileri, toplumsal yaşam ve öz bakım becerilerinde sınırlılık yaşamakta ve yetişkin desteğine ihtiyaç duymaktadır (DSM V, 2014). Ağır derecede zihinsel engelli bireylerde aynı beceriler çok daha sınırlıdır ayrıca yaşam boyu bakım, gözetim ve yardıma ihtiyaç duymaktadırlar (DSM V, 2014).

Engelli çocuğun aileye katılımı ailelerin hiç beklemedikleri bir durumdur. Ailelerin beklentileri ve hayalleri dışında gelişen bu durum ebeveynler için belli aşamaları içinde barındıran bir süreci başlatmaktadır. Ailelerin bu zorlu süreçte yaşadıkları aşamalar; şok olma, durumu inkâr etme, üzüntü, kızgınlık, suçluluk ve kaygı duyguları yaşamalarıdır (Işıkhan, 2005). Bu aşamaların geçiriliş süresi ve şekli aileden aileye ve ebeveyninden ebeveyne değişebilmektedir. Ayrıca aileler ekonomik, psikolojik, sosyal, ailesel ve çocuğun eğitim güçlükleri ile karşı karşıya kalmaktadırlar (Demir ve Keskin, 2018). Özellikle bakım yükünü daha fazla üstlenen annelerde depresyon, kaygı ve stresin yüksek olması (Uğuz, Toros, İnanç ve Çolakkadıoğlu, 2004), ailelerin kendilerinden sonra çocuklarına kimin bakacağı ve nasıl bir hayatı olacağı konusunda gelecek kaygısı yaşamaları (Doğru ve Arşlan, 2008), çocuklarının durumundan kaynaklı olarak ilişkilerden geri çekilmeleri (Cangür, Civan, Çoban, Koç, Karakoç, Budak, İpekçi ve Ankaralı, 2013), engel durumunu çevreye açıklama gereksinimi duymaları (Altuğ Özsoy, Özkahraman ve Çallı, 2006), çocuğun bakımı ve tedavisi için oluşan ekstra giderler (Benjamin, 2016) ailelerin yaşadıkları güçlüklerdendir. Aşamaların yaşanması konusundaki gibi her iki ebeveyn de bu güçlükleri farklı şekillerde ve yoğunlukta yaşayabilmektedir. Bazı güçlükleri anneler daha çok hissederken bazı güçlükleri babaların daha fazla hissetmeleri olasıdır. Genel olarak bakıldığında her iki ebeveynin yaşadıkları ve karşılaştıkları durumlar stres duygusu oluşturmakta ve sonrasında aileler bu duyguyla baş etme kaynakları ölçüsünde baş etmeye çalışmaktadırlar.

Stres engelli çocuğa sahip ailelerin yaşadığı en yoğun duygulardandır. Lazarus ve Folkman'a (1984) göre stres kişi ve çevre etkileşimi sonucunda oluşmaktadır. Engelli çocuğa sahip ebeveynlerin önemli derecede stres yaşadığı (Peer ve Hillman, 2014), özellikle annelerde psikolojik stresin bu durum için kaçınılmaz olduğunu (Quire ve Pahl, 1991), ailelerin kaygı düzeyinin yüksek olduğu (Öz, 2018), çocuğun bakımının artan ebeveyn stresine katkıda bulunduğu (Kirby, White ve Baranek, 2015), bu ailelerde sonradan gelişen yeni streslerin oluştuğu (Wikler, 1981) belirtilmektedir. Başa çıkma engelli çocuğa sahip ailelerin yaşamakta oldukları stresle mücadelelerinde olmazsa olmaz bir kavramdır. Bilişsel kurama dayanan başa çıkma teorisi Lazarus ve Folkman (1984) tarafından geliştirilmiş, "kişinin problem çözme yeterliliğini zorlayan veya aşan dışsal ve içsel ihtiyaçlarını yönlendirmede benimsediği bilişsel ve davranışsal çabalar" olarak ifade edilmiştir. Stresle başa çıkma yöntemleri bireye özgü bir nitelik taşımaktadır (Ağargün, Beşiroğlu, Kıran, Özer ve Kara, 2005). Baş etmede aileler arasında (Avşaroğlu ve Gilik, 2017) hatta ebeveynler arasında (Schilling, Schinke ve Kirkham, 1985) farklılıklar bulunmaktadır. Lazarus ve Folkman (1984) kişinin başa çıkma çabalarını probleme odaklı ve duyguya odaklı olmak üzere iki grup altında toplamışlardır. Problem odaklı başa çıkmada kişi stresin ve olumsuz duyguların arkasındaki insan ve çevre gerçekliklerini değiştirmeyi dener, duyguya odaklı başa çıkmada ise; kişi olumsuz duygusal durumu azaltmaya çalışabilir veya zorlu durumun değerlendirilmesini değiştirmeye çabalar.

Araştırma kapsamında zihinsel engelli çocuğa sahip babaların stres düzeylerinin; çocuğun engel düzeyi, ailede başka engelli çocuk olup olmaması, babanın babalık deneyimi süresi ve engelin ortaya çıkış zamanı değişkenleri açısından incelemek, ayrıca babaların yaşadıkları güçlükler ve stresle baş etme stratejilerinin neler olduğuna ilişkin görüşlerini incelemek amaçlanmıştır. Araştırmada özellikle babaların tercih edilmesinin sebebi babalarla yapılan çalışmaların sınırlı sayıda olmasıdır.

YÖNTEM

Araştırmada fenomenolojik yaklaşıma dayanan nicel öncelikli nitel desen şeklinde ilerleyen karma desen kullanılmıştır.

Çalışma I

Çalışma Grubu

Nicel bölümde çalışma grubunu 2019 yılında Denizli'deki İsmail Tosunoğlu Özel Eğitim Uygulama Okulu ve Polis Amca Özel Eğitim Uygulama Okulundan amaçlı örnekleme yöntemi ile seçilen 107 orta ve ağır düzeyde zihinsel engelli öğrencilerin babaları oluşturmaktadır. 81 babanın orta düzey, 26 babanın ağır düzeyde zihinsel engelli çocuğu (yaş aralığı 7 ile 23) bulunmaktadır. Birden fazla engelli çocuğa sahip 15, tek engelli çocuğa sahip 92 baba bulunmaktadır.

Veri Toplama Araçları

Aile Stresini Değerlendirme Ölçeği (ASDÖ): Holroyd tarafından 1974'te geliştirilen "Questionnaire on Resources and Stress" ölçeği Kaner (2001) tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. Engelli çocuğa sahip ailelerdeki stresi ölçmek üzere geliştirilen ölçekte 52 madde ve 3 alt faktör (işlev yetersizliği, karamsarlık, anne baba ve aile sorunları)

bulunmaktadır. Ölçeğin puanlamasında doğru yanıtlar 1, yanlış yanıtlar 0 olarak 52 madde puanlanır. Uyarılama sonrasında 13 maddenin elenmesinden dolayı 39 madde 3 faktörde gruplandırılır.

İşlem

Zihinsel engelli çocuğa sahip babaların stres düzeylerinin çocuğun engel düzeyi, engelin çıkış zamanı, babalık deneyimi ve ailede başka engelli çocuk olup olmaması değişkenleriyle ilişkisini incelemek amacıyla SPSS 20 paket programı kullanılarak korelasyon analizi, ilişkisiz örneklem için *t* testi, tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır.

Çalışma II

Çalışma Grubu

Nitel bölümün çalışma grubunu nicel bölümde stres düzeyi yüksek bulunan babalardan amaçlı örnekleme yöntemi (ortalamanın 2 standart sapma üstünde kalanlar) ile seçilen 8 baba oluşturmaktadır. Gönüllülük esasına göre görüşmeyi kabul eden velilerden izin dilekçesi alınmıştır. Babaların babalık deneyimi 7 ile 25 yıl arasında değişmektedir ve bir baba dışında (2 engelli çocuğu mevcut) diğer babaların tek engelli çocuğu bulunmaktadır.

Veri Toplama Araçları

Kişisel Bilgi Formu: Araştırmacı tarafından babalarla yapılan olan görüşme öncesinde bazı bilgileri edinmek amacıyla hazırlanmıştır. Sorular; "Çocuğun engeli", "Engelli olan çocuğun kardeş sıralamasında kaçınıcı sırada olduğu", "Ailede başka engelli birey olup olmadığı", "Engelin ortaya çıkış zamanı", "Babanın babalık deneyimindeki süresi", "Babanın anneye birlikteliği/medeni durumu", "Engelli çocuğunun okuluna hangi sıklıkta gittiği", "Babanın kendi kardeş sayısı", "Babanın anne babasının hayatta olup olmaması" şeklindedir.

Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu: Araştırmacı tarafından engelli çocuğa sahip ailelerin yaşadıkları güçlükler ve baş etme stratejilerine ilişkin literatürün ve uzman görüşünün dikkate alındığı açık uçlu sorulardan oluşan formdur. Sorular; "Çocuğunuzun zihinsel engelli olduğunu duyduğunuz ilk anda bu durumla nasıl baş etmeye çalıştınız?", "Zihinsel engelli çocuğa sahip olmanın getirdiği bazı güçlükler bulunmaktadır. Bu güçlüklerle hangi baş etme yöntemlerini kullanarak baş ettiniz?", "Çocuğunuzun zihinsel engelli olmasından kaynaklı baş etmekte zorlandığınız durumlar nelerdir?" ve "İşe yaradığını düşündüğünüz, benzer sıkıntıları yaşayan diğer kişilerden farklı olarak kullandığınız kendinize özel baş etme yöntemleriniz var mıdır?" şeklindedir. Asıl görüşmeler öncesinde pilot uygulamalarla soruların işlerliği test edilmiştir. Görüşmeler için etik kurul onayı ve velilerden ses kaydı için izinler alınmıştır.

İşlem

Zihinsel engelli çocuğa sahip babaların yaşadıkları güçlükler ve babaların stresle baş etmekte kullandıkları problem ve duygu odaklı baş etme stratejileri içerik analizi yöntemi ile aşağıdaki temalara göre araştırmacı ve süpervizörün denetiminde NVivo 12 programı kullanılarak analiz edilmiş, babaların bazı ifadeleri doğrudan çalışmaya aktarılmıştır. Analiz öncesinde literatür ışığında belirlenen temalar şunlardır; Engelli çocuğa sahip ailelerin

yaşadığı güçlükler; Ekonomik güçlükler, psikolojik güçlükler, sosyal güçlükler, ailesel güçlükler ve çocuğun eğitim güçlükleri (Demir ve Keskin, 2018) şeklindedir.

Problem odaklı başa çıkma stratejileri; Aktif planlama (Carver, Scheier ve Weintraub, 1989; Özbay ve Şahin, 1997), mantıksal analiz (Moos, 1993), pozitif yeniden değerlendirme (Moos, 1993), problem çözme (Avşaroğlu ve Akçeşme, 2018; Aysan, 2003; Moos, 1993), karşı çıkma (Gücüyeter, 2003), dış yardım arama (Aysan, 2003; Carver, Scheier ve Weintraub, 1989; Şahin ve Durak, 1995), bireysel danışma, grupla danışma, grup rehberliği veya psikososyal destek grupları gibi dış destek arama (Özokçu ve Canpolat, 2013), eğitim ve bilgilendirme dış desteği arama (Koçak Uyaroğlu ve Bodur, 2009; Yıldırım ve Conk, 2005), dine sığınma (Carver, Scheier ve Weintraub, 1989; Özbay ve Şahin, 1997), kabul-bilişsel yeniden yapılanma (Özbay & Şahin, 1997), kabullenme (Carver, Scheier ve Weintraub, 1989), olumlu tarzda yeniden yorumlama (Carver, Scheier ve Weintraub, 1989), puanlama (Carver, Scheier ve Weintraub, 1989), diğer aktiviteleri bırakarak sorun üzerine odaklanma (Carver, Scheier ve Weintraub, 1989), uygun zamanı bekleme (Avşaroğlu ve Akçeşme, 2018; Carver, Scheier ve Weintraub, 1989), kişilerarası anlaşmazlıkları çözümüleme (Avşaroğlu ve Akçeşme, 2018) şeklindedir.

Duygu odaklı başa çıkma stratejileri; Kaçma-soyutlama (duygusal-eylemsel) (Avşaroğlu ve Akçeşme, 2018; Özbay ve Şahin, 1997), davranışsal olarak ilgiyi kesme (Carver, Scheier ve Weintraub, 1989), zihinsel olarak ilgiyi kesme (Carver, Scheier ve Weintraub, 1989), hayal etme (Aydın, 2018; Aysan, 2003), yadsıma (Carver, Scheier ve Weintraub, 1989), kaçma-soyutlanma (biyokimyasal) (Özbay ve Şahin, 1997), kendini suçlama (Aysan, 2003), duygulara odaklanma ve duyguları ortaya koyma (Carver, Scheier ve Weintraub, 1989), mizahi yaklaşım (Carver, Scheier ve Weintraub, 1989), iyimser yaklaşım (Avşaroğlu ve Akçeşme, 2018), çaresiz yaklaşım (Ayyıldız vd., 2012; Şahin ve Durak, 1995), boyun eğici yaklaşım (Ayyıldız vd., 2012; Şahin ve Durak, 1995), sorumluluk kabul etme (Bawalsah, 2016), kendine güvenli yaklaşım (Şahin ve Durak, 1995) şeklindedir.

BULGULAR

Nicel Bölüm Bulguları

Araştırmanın bu bölümünde ölçeğe ait tanımlayıcı bilgiler ve babaların stres düzeylerinin engel düzeyi, engelin çıkış zamanı, babalık deneyimi ve ailede başka engelli çocuk olup olmaması değişkenleri ile ilişkilere yönelik bulgular verilmiştir.

Aile Stresini Değerlendirme Ölçeğine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

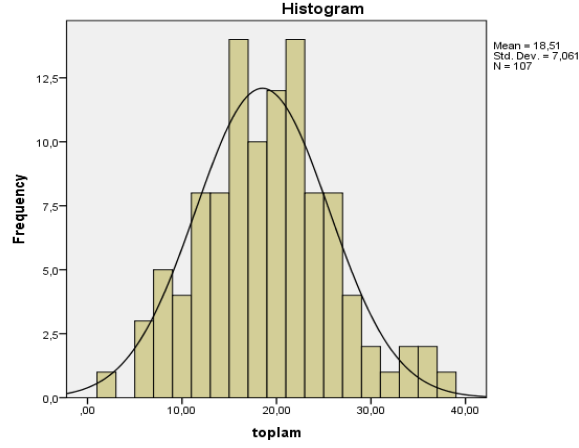
Ölçeğe ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo1’de verilmiştir.

Tablo 1

Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Babaların Stres Düzeylerini Belirlemek Amaçlı Kullanılan Aile Stresini Değerlendirme Ölçeği Puanlarına İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Toplam	Ortalama	Ortanca	Tepedeğere	Standart Sapma	Skewnes	Skewnes Std. Hata	Kurtosis	Kurtosis Std. Hata
107	18.51	19.00	16.01 a	7.06	.210	.234	.034	.463

Tablo 1 incelendiğinde ölçeğe ilişkin ortalama, mod, medyan değerleri birbirine yakındır. Can (2017)'a göre ideal normal dağılım eğrisinin ortalama, mod ve medyanı aynıdır. , ortalaması, ortancası ve tepe değeri aynıdır. Değerler normale yakın bir dağılım gösterse de Şekil 1'deki grafik daha detaylı bilgi sunmaktadır.

Şekil 1. Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Babaların Stres Düzeylerinin Belirlenmesinde Kullanılan Aile Stresi Değerlendirme Ölçeği Puanlarına İlişkin Grafik

Şekil 1 incelendiğinde; Zihinsel engelli çocuğa sahip babaların aile stresi puanlarının (skewness: ,210, kurtosis: ,034) ortalamasının $-1.96/+1.96$ aralığında olması, ölçek puanlarının normal bir dağılım gösterdiğini gösterir.

Araştırmada “Çocuğun zihinsel engel düzeyi açısından, babaların stres düzeyleri arasında anlamlı bir fark var mıdır?” cümlesi test edilmiştir. Yapılan *t* testine ilişkin değerler Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2

Babaların Aile Stres Puanlarının Çocuğun Zihinsel Yetersizlik Düzeyi Farklılığına İlişkin Betimsel İstatistik ve t-Testi Sonuçları

Değişken	N	Ort	Ss	<i>t</i>	<i>p</i>
Orta Düzey	81	17.44	7.05		
Ağır Düzey	26	21.84	6.05	-2.85	.00

Tablo 2 incelendiğinde engel düzeyi açısından babaların stres puanlarının farklılaşıp farklılaşmadığına ilişkin yapılan *t* testinde ağır düzeyde zihinsel engelli çocuğu bulunan babaların ortalamaları (\bar{x} :21.84) açısından istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur ($t_{(107)}:-2.85, p<.05$).

Araştırmada “Ailede birden fazla engelli çocuk olup olmaması durumu açısından, babaların stres düzeyleri arasında anlamlı bir fark var mıdır?” cümlesi test edilmiştir. Yapılan *t* testine ilişkin değerler Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3

Baba Stres Puanlarının Ailede Engelli Çocuk Olup Olmama Durumu Farklılığına İlişkin Betimsel İstatistikler ve t-Testi Sonuçları

Değişken	N	Ort	Ss	t	p
Ailede Başka Engelli Çocuk Yok	92	18.32	6.98	-.68	.49
Ailede Başka Engelli Çocuk Var	15	19.66	7.67		

Tablo 3 incelendiğinde ailede birden fazla engelli çocuk açısından babaların stres puanlarının farklılaşp farklılaşmadığına ilişkin yapılan ilişkisiz örneklem için *t* testinde, birden fazla engelli çocuğa sahip babaların ortalamalarının (\bar{x} :19.66), tek engelli çocuğa sahip babaların ortalamalarından (\bar{x} :18.32) istatistiksel olarak anlamlı bir fark göstermediği bulunmuştur ($t_{(107)}:-.68, p>.05$).

Araştırmada “Babaların, babalık deneyiminde geçirdiği süre ile stres düzeyleri arasında bir ilişki var mıdır? cümlesi test edilmiştir. Yapılan korelasyon analizine ilişkin değerler Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4

Babaların Babalık Deneyiminde Geçirdiği Süre İle Aile Stres Düzeylerine İlişkin Korelasyon Sonuçları

	N	Pearson Correlation	p
Babalık Deneyim	107	-.14	.16
Aile Stres Düzeyi	107		

Tablo 4 incelendiğinde babaların babalık deneyiminde geçirdiği süre ile stres puanlarına ilişkin yapılan korelasyon analizinde, babaların babalık deneyiminde geçirdikleri süre ile aile stres düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır ($p:.16, p>.05$).

Araştırmada ayrıca: “Engel düzeyine göre babaların babalık deneyiminde geçirdikleri süre ile stres düzeyleri arasında bir ilişkinin olup olmadığı” cümlesi incelenmiştir. Orta ve ağır düzeyde engelli çocuğa sahip babaların babalık deneyiminde geçirdiği süre ile aile stres düzeyleri arasındaki ilişki Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5

Engel Düzeyine Göre Babaların Babalık Deneyiminde Geçirdikleri Süre İle Aile Stres Düzeylerine İlişkin Korelasyon Sonuçları

Engel Düzeyi		N	Pearson Correlation	p
Orta Düzey	Babalık Deneyim	81	-.09	.44
	Aile Stres Düzeyi	81		
Ağır Düzey	Babalık Deneyim	26	-.41	.04
	Aile Stres Düzeyi	26		

Tablo 5 incelendiğinde çocuğun engel düzeyine göre babaların babalık deneyiminde geçirdiği süre ile stres düzeylerine ilişkin yapılan korelasyon analizinde ağır düzeyde zihinsel engelli çocuğa sahip babalar açısından negatif yönde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p<.04$, $p<.05$). Ağır düzeyde zihinsel engelli çocuğa sahip babaların, babalık deneyimi arttıkça aile stres düzeylerinin azaldığı söylenebilir.

Araştırmada “Çocuğun zihinsel yetersizliğinin ortaya çıkış zamanı açısından, babaların stres düzeyleri arasında anlamlı bir fark var mıdır?” cümlesi test edilmiştir. Zihinsel engelin ortaya çıkış zamanı açısından babaların stres puanlarına ilişkin ANOVA sonuçları Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6

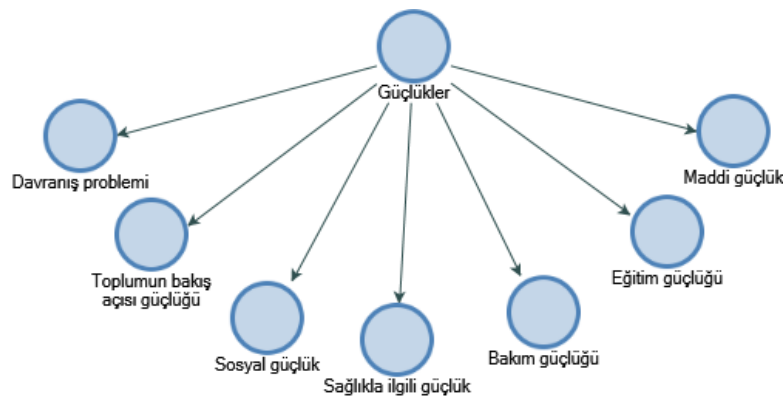
Zihinsel Engelin Ortaya Çıkış Zamanı Açısından Babaların Aile Stresi Puanlarının Farklılaşıp Farklılaşmadığına İlişkin Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Varyansın Kaynağı	KT		KO		F	P	Anlamlı Fark
	(Kareler Toplamı)	Sd	(Kareler Ortalaması)				
Gruplar arası	107.27	2	53.63				
Gruplar içi	5177.46	104	49.78	1.08	.34	-	
Toplam	5284.73						

Tablo 6 incelendiğinde zihinsel engelin ortaya çıkış zamanının babaların stres düzeyleri arasında fark olup olmadığına ilişkin yapılan ANOVA’da gruplar arasında anlamlı bir farkın olmadığı görülmektedir ($F_{(2-104)}=1.08$, $p>.05$). Engelin ortaya çıkış zamanının babaların stres düzeyleri açısından istatistiksel olarak anlamlı bir fark oluşturmadığı söylenebilir.

Nitel Bölüm İçin Bulgular

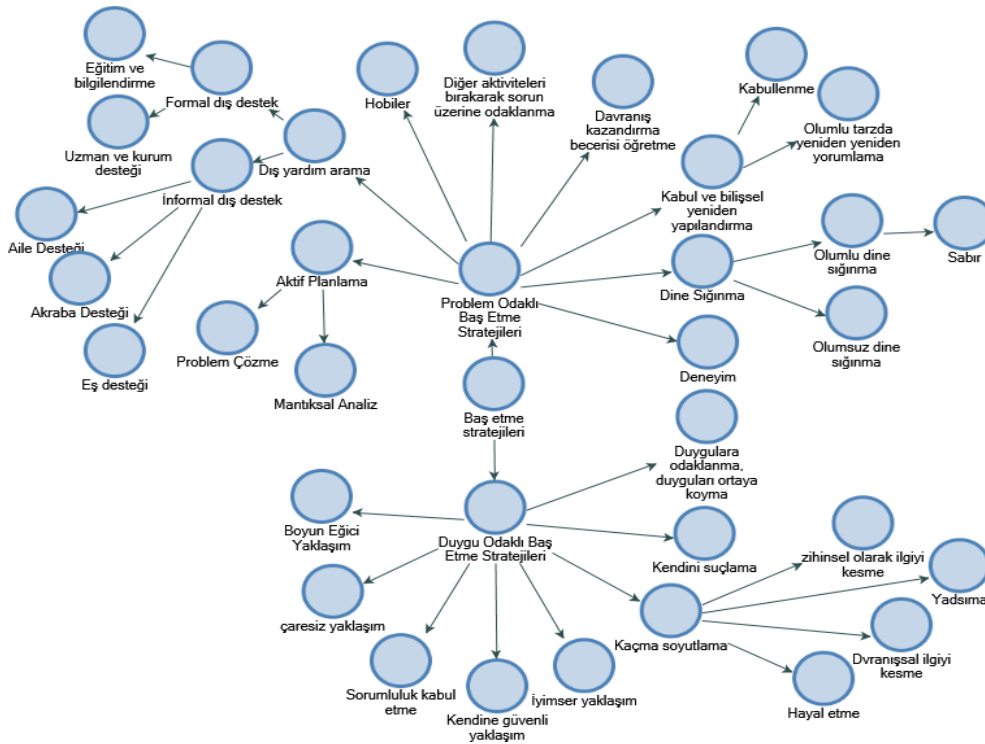
Bu bölümde zihinsel engelli çocuğa sahip babaların yaşadıkları güçlükler ve stresle baş etmekte kullandıkları stratejilere yönelik bulgular verilmiştir. Babaların yaşadıkları güçlükler frekansı yüksek olandan başlanarak Şekil 2’de gösterilmiştir.

Şekil 2. Babaların Yaşadıkları Güçlüklerle İlişkin Görüşleri

Zihinsel engelli çocuğa sahip babalar çocuklarının davranış problemi konusunda “Elektronik şeyleri elliyor çocuk, prizleri şunları, elinle çıkarıyor” şeklinde ifadelerde bulunmuşlardır. Babalar toplumun bakış açısından dolayı yaşadıkları güçlükleri “Dışarılara çıktığımız zaman yani çocuğu hor görenler de oluyor” şeklinde aktarırlar. Sosyal güçlükler

konusundaki babaların ifadeleri “Düğündür, şeydir.. gidersek de ben çocukla ilgileniyorum zaten. Sıkılmazsa kalabiliyoruz evet. Yoksa öbür türlü kalamayız” şeklindedir. Babalar yaşadıkları sağlık güçlükleri “Valla şimdi hocam güçlükler olduğu zaman nöbet olduğunda güçlük çekiyoruz” şeklinde aktarırlar. Bakım konusundaki güçlükler “Zorluk... nasıl biliyor musun çocuğu saniye saniye hani affedersin tavuk gibi güdüyorum derler ya hani öyle gütmek zorundayım” şeklindedir. Çocuğun eğitim güçlükleri “X’e özel eğitim verilmeyince çocuk orada ayrılıyor bir de dışlandı da.” şeklinde dile getirilmiştir. Son olarak babalar yaşadıkları maddi güçlükleri “Şimdi çok masraflar oluyor hocam... Zaten hastanelerde falan çok zorluklar yaşıyoruz biz. Onun masrafı biraz beni zorluyor” şeklinde belirtmişlerdir. Babaların stresle baş etmede kullandıkları stratejilere ilişkin bulgular Şekil 3’te verilmiştir.

Şekil 3: Babaların Kullandıkları Stresle Baş Etme Stratejilerine İlişkin Görüşleri

Şekil 3 incelendiğinde babaların birçok stratejiyi kullandıkları görülmektedir. Babaların stres anında en fazla kullandıkları baş etme stratejilerinin ilk üçü problem odaklı dördüncü ise duygu odaklı baş etme stratejisidir. Bunlar; uzman ve kurum desteği, kabullenme, problem çözme ve yadsımadır.

Babaların kullandıkları problem odaklı baş etme stratejilerine ilişkin bulgular frekansı çok olandan az olana doğru verilmiştir; uzman ve kurum desteği konusunda babaların ifadeleri “Biz üçgen kurduk. Nasıl bir üçgen kurduk? Doktor-Okul-Aile. Yani çözme nedenlerimizden bir tanesi bu, bağlantı.” şeklindedir. Kabullenme stratejisi konusunda bazı ifadeler “Evet hastalığı kabul edip, çocuğa sevgiyle yaklaşım yönünden faydası çok hocam.” şeklindedir. Problem çözme stratejisi konusunda “Ya odak, odağını değiştirmeye çalışıyorum mesela” ifadeleri yer alır. Eğitim ve bilgilendirme konusunda babalar “...doktorlarla konuşmamız, eşimle beni karşularına aldılar, konuştular” ifadelerinde bulunmuştur. Olumlu dine sığınma stratejisinin kullanıldığına yönelik ifadelerden biri “Yani o da Allah’ın takdiri sonuçta,

Allah'tan gelen başımızın üstüne dedik." şeklindedir. Davranış kazandırma becerisini öğretme stratejisi ifadeleri *"Sokakta okulda olsun, hediye gibi mükafat gibi ve de ben bunları dediğim zaman çocuğa yapıyor, aldatma yöntemleri değil de gerçek olarak"* şeklindedir. Mantıksal Analiz stratejisi ifadeleri *"Biz doktorumuza gittiğimizde bu he demek ki benim çocuğum epilepsi hastası tamam artık bununla nasıl baş edebileceğimi düşünmeye başladım"* şeklindedir. Aile desteği stratejisine yönelik ifadeler *"Yani ben, eşim, çocuğum üçümüz birbirimize sahip çıktık. O günden bu yana"* şeklindedir. Olumlu tarzda yeniden yorumlama stratejisi konusunda *"Daha kötüsünün de olabileceğini..."* ifadeler yer alır. Hobiler stratejisiyle ilgili ifadeler *" Şimdi ne yapıyorum biliyor musun çiçek diktiriyorum, X'e, orada diyorum bu senin diktiğin çiçek diyorum büyüdükçe o çiçek mutlu oluyor çocuk, büyüdükçe çocuğun psikolojisi rahatlıyor".* Sabır stratejisi ifadeleri *"Ben sabırlı bir insanım, sabrederim, her şeye hemen şey yapmam, dayanırım. Mesela çocuk zorluklar çıkarttığımda, güçlükler yaşadığımda hemen sıkıntıya girmem...."* şeklindedir. Deneyim stratejisi ifadeleri *"İlk başta bunu bilmek yani mümkün değil yani, bilmiyorum yani bence öyle yani yaşamak..."* şeklindedir. Olumsuz dine sığınma stratejisi ifadeleri *"Yüce Allah'ın verdiği bir imtihan yani bize bu. Biz bununla sınıyoruz yani"* şeklinde belirtmiştir. Diğer aktiviteleri bırakma stratejisi ifadesi *"İşe değil mesela böyle çıkıverdiğimde hemen başlıyor ağlamaya, yere kendini atıyor"* şeklinde dile getirilmiştir. Eş desteği stratejisi ifadeleri *"Eşimle ben daha çok şey oldu"* şeklindedir. Son olarak akraba desteği sosyal destek stratejisi konusunda *"İlk zamanlar biraz tabi şaşırdık, ne yapacağımızı bilemedik, ve büyüklerimizden de yeterli destek alamadık açıkçası."* şeklinde ifadeler yer almaktadır.

Babaların kullandıkları duygu odaklı baş etme stratejilerine ilişkin bulgular frekansı çok olandan az olana doğru verilmiştir; yadsıma araştırmada en çok kullanılan duygu odaklı baş etme stratejisidir. Babaların ifadeleri *"...yani zihinsel engelli olarak görmedik, yani normal çocukmuş gibi"* şeklindedir. İyimser yaklaşım stratejisi ifadeleri *"Stresle napıyorum biliyor musun? Hayata pozitif bakıyorum"* şeklindedir. Zihinsel ilgiyi kesme stratejisi ifadeleri *"Onların burada okulda olduğunu bilmek biraz daha huzur veriyor. Yani kaygılandırmıyor"* şeklindedir. Boyun eğici yaklaşım stratejisi *"Yani Allah'ın verdiği şimdi, buna bir şey yapamayız ki"* ifadeleriyle aktarılır. Çaresiz yaklaşım stratejisi ifadeleri *"Yani yapabileceğimiz bir şey yok şimdi"* şeklindedir. Sorumluluk kabul etme stratejisi ifadeleri *"Çocuk dünyaya geleceğim diye dilekçe vermedi, biz bu çocuğa bir yaşam verseydik uğrunda yaşanacak bir şey vermek zorundayız, vermek için de bu çocuğu eğitmemiz gerekir"* şeklinde aktarılır. Davranışsal ilgiyi kesme ifadeleri *"İşe giderek, iş 8 saat ya biraz olsun oturuyoruz diye kendi kendime şey ediyorum."* şeklindedir. Hayal etme stratejisi ifadeleri *"Götürdük işte doktorlara, bilgi verdiler işte zamanla iyileşir diye."* şeklinde aktarılmıştır. Kendine güvenli yaklaşım ifadeleri *"Öyle bir şey yok ya zorluğu yok. Ha benim için bir zorluğu yok. Yok."* şeklindedir. Son olarak duygulara odaklanma stratejisine yönelik ifadeler *"Bazen çok kaygılanıyorum hocam, doktora gittiğimizde sıra beklerken sıkılacak, insanlar bir şeyler diyecekler...ağzımızda su kalmıyor hocam, acaba şöyle mi olur böyle mi olur derdi düşünüyor gitmeden aklımıza..."* şeklinde babalar tarafından dile getirilmiştir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Araştırma sonucunda çocuğun zihinsel engel düzeyi açısından babaların stres puanlarına bakıldığında ağır düzey zihinsel engelli çocuğun babalarının stres puanları yüksek bulunmuştur. Engel düzeyinin artmasıyla ailelerde stres düzeylerinin arttığı (Karpaz ve Girli, 2012), kaygının yoğunlaştığı (Öz, 2018), ailenin gelecek hayalleri ve planlarının etkilendiği (Cangür, Çoban, Koç, Karakoç, Budak, İpekçi ve Ankaralı, 2013), çocuktan

beklentilerin değiştiği (Koç, İskender ve Bayraktar, 2008) yönündeki çalışmalar bulguyu desteklemektedir. Literatür ağırlaşan engelin çocuğu aileye daha bağımlı hale getirdiğini belirtir. Hafif ve orta zihinsel engelli çocukların bakımlarını kısmen kendilerinin yapabildiklerini ancak ağır düzeydekilerin anneye daha bağımlı olduğu (Şengül ve Baykan, 2013), bağımlılık düzeyinin ebeveyn stresini etkilediği belirtilir (Dönmez (2010). Ağır düzeyde zihinsel engeli bulunan çocuğun öz bakım, toplumsal uyum ve iletişim becerilerindeki sınırlılığın ebeveyn yükünü ve stresini arttırdığı söylenebilir.

Babalık deneyiminde geçirilen süre ile baba stres düzeyleri ilişkisinde ağır düzey engelli çocukların babaları açısından anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Daha deneyimli babaların genç babalara göre streslerini kontrol edebildikleri söylenebilir. Babalık deneyimi literatürdeki yaşla ilgili çalışmalarla ilişkilendirilmiştir. Engelli çocuğa sahip ebeveynlerde yaşın etkisinin olmadığı (Ergin, Şen, Eryılmaz, Pekuslu ve Kayacı, 2007), yaşın ilerlemesinin ebeveyn stresini ve kaygısında olumsuz etkilerinin olduğu (Bulut, Yiğitbaş ve Bademci, 2016) ve yaşın artmasının ebeveyn üzerinde olumlu etkilerinin olduğunu söyleyen çalışmalar (Flynt ve Wood, 1989; Koçak Uyaroğlu ve Bodur, 2009) mevcuttur. Bulguyu destekleyen ve desteklemeyen çalışmalar bulunmaktadır.

Ailede birden fazla engelli çocuk olması ile baba stres puanları arasında anlamlı fark bulunmamıştır. Kaçan Softa'nın (2012) çalışması ile benzerlik gösteren bulgu, zihinsel engelli birden çok çocuğa sahip olmanın yüksek stresle ilişkilendirildiği Upadhyaya ve Havalappanavar (2008) çalışması ile ters düşer. Özmen ve Çetinkaya (2012) ailede birden fazla engelli çocuğun ebeveynlerin birbirini suçlamasını azalttığını belirtirler. Ebeveynler başta engeli kendi başarısızlıkları olarak görürken, ikinci engelli çocuğa sahip olunca bunu kadere atfederler.

Zihinsel engelin ortaya çıkış zamanı ile babaların stres puanları arasında anlamlı fark bulunmamıştır. Bulguyu destekleyen Özmen ve Çetinkaya'nın (2012) çalışmasında engelin farkına varıldığı zamanın stres üzerinde etkili olmadığı belirtilir. Literatür engelin ortaya çıkış zamanıyla ilgili çalışmalara çok rastlanmamıştır. Babaların stres düzeyinde engelin ortaya çıkış zamanının etkili olmadığı söylenebilir.

Zihinsel engelli çocuğa sahip babaların en çok yaşadıkları güçlük çocuğun davranış problemi göstermesidir. Babaların (Benjamin, 2016) ve annelerin (Eldeniz Çetin ve Sönmez, 2018) çocuğun rahatsız edici davranışlarından sıkıntıya düşmeleri bulguyu destekler. Literatür engelin özelliğinden kaynaklı çocuktaki davranış problemlerinin aileleri strese soktuğunu belirtir. Babaların davranış problemlerini kontrol etmede zorlandıkları söylenebilir.

Babaların toplumun bakış açısından kaynaklanan güçlükler yaşaması bulgusuyla benzerlik gösteren çalışma mevcuttur (Eldeniz Çetin ve Sönmez, 2018). Literatür ailelerin kendilerini bazen toplumda dışlanmış hissettiklerini ve toplumdaki davranış ve konuşmalardan olumsuz etkilendiklerini belirtir. Toplumun "ideal çocuk" algısı (Altuğ Özsoy, Özkahraman ve Çallı, 2006) ve çocuğun sosyal ortamlarda problem davranış sergilemesinin babaların stresini arttırdığını söylenebilir.

Babaların sosyal alanlarda yaşadıkları güçlükler ile benzeyen çalışmalar mevcuttur (Özmen ve Çetinkaya, 2012). Engelin yaşam kısıtlama götürüsü, aktivitelerinde sınırlamalar, ortamlardan erken ayrılma veya daha fazla kalabilmek adına çocuğu oyalama çabaları

aileleri zorlamaktadır. Literatür ailelerin sosyal ortam ve ilişkilerde geri çekilme yaşadığını söyler.

Babaların çocuğun sağlığıyla ilgili güçlükler yaşadıkları, beklentilere girdikleri, çocuklarının konuşabilmesi, yürüyebilmesi ve iyileşmesi yönünde çabalar içinde oldukları görülmektedir. Benzer çalışmalar (Özmen ve Çetinkaya, 2012) bulguyu destekler. Çocuğun tedavisi, kullanılan ilaçlar ve aletler, çocuğu hastanelere götürme konusunda ailelerin zorlandığını literatür belirtir. Sonuçta babaların çocuklarının iyileşebilme ve gelişebilme beklentileri ile ilgili olduğu söylenebilir.

Babalar yaşadıkları bakım güçlüğüne benzer çalışmalara rastlanmaktadır (Darling, Senatore ve Strachan, 2011; Demir ve Keskin, 2018). Literatür bakım güçlüğüne çocuğun engel düzeyinin aileler üzerinde yük oluşturmasıyla ilişkilendirmiştir. Çocuğun öz bakım becerilerindeki sıkıntılarının ailelerin yükünü ve bakım sorumluluklarını arttırdığı ve babaların bu alanda zorlandıkları söylenebilir.

Babalar çocuğun eğitimi konusunda güçlük yaşamaları, annelerin çocuğun eğitimi alanında güçlükler yaşaması (Kızır ve Çiftçi Tekinarslan, 2018) bulgusuyla benzerdir. Literatür çocuğa uygun okul bulamama, eğitim ortamlarında çocuğun dışlanması ve akademik olarak çocuğun zorlanmasını aktarmaktadır. Bulgu babaların eğitim öğretim konusunu önemsedikleri, eğitim ortamında çocuklarının dışlanmamasını ve akademik anlamda kazanımlar elde etmesini istedikleri şeklinde yorumlanabilir.

Güçlükler konusundaki son bulgu babaların maddi güçlükler yaşamalarıdır. Çalışmalar (Benjamin, 2016; Ersoy Quadır ve Temiz, 2018; Kızır ve Çiftçi Tekinarslan, 2018) çocuğun tedavi ve eğitim harcamalarının finansal olarak babaları strese soktuğunu belirtir. Sonuçta babaların kültürün de etkisi ile üstlendikleri ekonomik sorumlulukların arttığını söyleyebiliriz.

Zihinsel engelli çocuğa sahip babaların stresle baş etme stratejilerinde en fazla kullandıkları strateji uzman ve kurum sosyal desteği olmuştur. Sosyal desteğin kullanılmasının yararlı olduğu yönünde çalışma (Deveci ve Ahmetoğlu, 2018) bulguyu destekler. Babalar çocuğun tanısının koyulduğu ilk anda uzmanın kendilerini bilgilendirmesinin streslerini hafiflettiğini belirtirler. Babaların aktif bir destek arayışı içerisinde oldukları, soruna eğildiklerini ve bu amaçla profesyonel kişilerden destek aradıkları söylenebilir.

Kabullenme stratejisinin babalar tarafından kullanılması annelerin bu stratejiyi daha çok kullandığı (Çandır, 2015) çalışmasıyla ters düşerken, babaların engelliliği ve çocuğu daha kabul edici oldukları (Rüstemova, 2018) sonucuyla paralellik gösterir. Babaların çocuğu severek ilgiyle yaklaşmaları engeli kabullendiklerini göstermektedir.

Problem çözme stratejisi babalar tarafından kullanılması, babaların problem çözümüne daha çok yoğunlaştıkları (Oğuzhan, 2018) sonucuyla benzerlik taşır. Babalar çocuğun davranış problemi gösterdiği zamanlarda bu yöntemi daha sık kullanmaktadırlar. Babaların kendilerine has problem çözme yöntemleriyle riskli ve stres yaratan davranışları azaltmaya çalışmaları aktif bir şekilde sorunu ele aldıklarını göstermektedir.

Eğitim ve bilgilendirme başvurulan başka bir stratejidir. Literatür ailelerin engel konusunda bilgilerinin olmadığını (Öztürk ve Aral, 2016), bilgilendirmeye ihtiyaç duyduklarını (Arıcıoğlu ve Gültekin, 2017), bilgilendirmenin ebeveynlerde kaygıyı ve

yaşadıkları güçlükleri azalttığı (Koçak Uyaroğlu ve Bodur, 2009) yönünde çalışmalar bulunmaktadır. Babaların bu stratejiyi kullanmaları aktif çaba harcadıklarını göstermektedir.

Olumlu dine sığınma stratejisi kullanılan başka bir stratejidir. Ailelerin engel durumuna anlam bulma çabası (Gören, 2015), dini olarak durumu anlamlandırdıkları (Doğan, 2016; Hiçdurmaz ve Öz, 2013) görülmektedir. Literatürde babaların dine sığınma ile ilgili araştırmalarına rastlanmamıştır. Babaların bu anlamda bir anlam arayışına girerek streslerini azaltmaya çalıştıkları söylenebilir.

Davranış kazandırma becerisini öğretme temalar arasında olmayan babaların kullandığı özgün bir stratejidir. Davranış probleminin strese neden olduğu (Upadhyaya ve Havalappanavar, 2008) bulguyu desteklemektedir. Bu bulgu babaların çocuklarında meydana gelen problem davranışları fark ettiklerini, aktif olarak çocuklarıyla ilgilendiklerini göstermektedir.

Mantıksal analiz stratejisi babalar tarafından kullanılan başka bir stratejidir. Engel konusunda babaların “ne yapmalıyım?” şeklinde düşünerek çözüm yollarını aradıkları stratejidir. Aileler tarafından kullanılan (Moos, 1993) bu stratejiyi babaların kullanması problemi aktif düşündükleri şeklinde yorumlanabilir.

Aile desteği stratejisi babalar tarafından kullanılmıştır. Araştırmada baba aile desteği aradığını ancak aile büyüklerinden destek alamadığını belirttiği ifadesi sosyal destek alınmadığı veya az alındığı yönündeki çalışmalarla benzerlik gösterir (Ayyıldız, Şener ve Kulakçı, 2012; Deveci ve Ahmetoğlu, 2018; Şentürk ve Varol, 2013). Sonuçta engelli çocuğa sahip babaların birinci derecede yakın çevresinden destek bekledikleri söylenebilir.

Babalar tarafından kullanılan olumlu tarzda yeniden yorumlama stratejisi aktif planlama teması altında yer alan kabul ve bilişsel yeniden yapılandırma içerisine girer. Çan Aslan (2010) babaların aktif planlama stratejisi konusunda annelerden daha yüksek puan aldıklarını belirttiği çalışması bulguyla paralellik gösterir. Babaların olumlu görülebilecek tarafları üzerinde düşünerek duruma farklı bir pencereden baktıkları söylenebilir.

Hobiler babalar tarafından kullanılan, önceden belirlenen temalar içerisinde olmayan bir bulgudur. Araştırmada hobilerin hem babanın hem çocuğun stresini azalttığı ifade edilmektedir. Davys, Mitchell ve Martin (2017) hobilerin babalar tarafından kullanılan bir rahatlama yöntemi olduğu dile getirilmiştir. Bu bulgu özgün olması ve başka babalara örnek teşkil edebilmesi açısından önem taşımaktadır.

Sabır stratejisi babalar tarafından kullanılmıştır. Engelli çocuğa sahip olan aileler tarafından sabır olmadan hiçbir şey olmayacağını belirtilir (Doğan, 2016). Literatürün olumlu bir strateji olarak ele aldığı sabır konusundaki babaların bu stratejiyi kullanmaları engel durumuna tahammüllü yaklaşıtlarını göstermektedir.

Deneyim stratejisi temalar arasında yer almayan bir bulgudur. Babalar yaşadıkları güçlükler karşısında tecrübe kazanarak, engelle ilgili aynı sorunla karşılaştıklarında daha deneyimli ve daha az stresli davrandıklarını belirtirler. Işıkhani (2005) zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerde tecrübenin anne ve babaya göre değiştiğini belirtir. Özellikle tekrarlayan sağlık sorunları konusunda babaların deneyim kazandıkları ve streslerini kontrol edebildikleri söylenebilir.

Olumsuz dine sığınma stratejisi babalar tarafından kullanılmıştır. Çocuğun engeliyle baba kendinin sınındığını düşünmektedir. Ailelerin bu stratejiye bazen başvurmaları (Kara,

2018), durumu kendilerinin sınavı olarak görmeleri (Doğan, 2016) bulguyu destekler. Literatür bu stratejiyi etkisiz bir yöntem olarak görse de kendilerinin sınanıldığını düşünen babaların çocukla ilgili ekstra sorumluluk ve gayret içinde oldukları görülmüştür.

Diğer aktiviteleri bırakma stratejisinin babalar tarafından kullanılması literatürdeki engelin yaşamı kısıtlaması (Özmen ve Çetinkaya, 2012), babaların çalışma hayatlarını (Carpenter ve Towers, 2008), yaşam hedeflerini ve kariyerlerini etkileyerek stres oluşturması (Bray, Shelton, Ballard ve Clarkson, 1995) sonuçlarıyla benzerdir. Araştırmada baba işe gitme konusunda sıkıntı yaşadığını aktarır. Gereksiz işleri bırakarak çocuğa odaklanmak ve tüm enerjiyi çocuğun gelişimi için harcamak bu stratejiyi etkili kılar ancak işe gitmenin engellenmesi farklı bir durumdur.

Eş desteği stratejisi babalar tarafından kullanılmıştır. Evli olanların daha çok sosyal destek aldıkları (Deveci ve Ahmetoğlu, 2018) sonucu bulguyu desteklemektedir. Babaların aktif olarak dış yardım arama çabalarını en yakın eşlerinden sağladıkları söylenebilir.

Akraba desteği stratejisi araştırmada kullanılmış, baba aile büyüklerinden destek göremediğini belirtmiştir. Bu bulgu annelerin aileden algıladıkları sosyal desteğin düşük olduğu (Şentürk ve Saraçoğlu, 2013) bulgusuyla benzer, ebeveynlerin birinci derecede kendi yakınlarından ve ailelerinden destek aldıkları (Arıcıoğlu ve Gültekin, 2017) sonucuyla ters düşmektedir.

Babaların kullandıkları duygu odaklı baş etme stratejileri sonuçlarına bakıldığında en fazla yadsıma stratejisi kullanılmıştır. Başta çocuğun durumunun yadsınabileceği (Fıfıloğlu, 1993) bulguyu destekler. Literatür kaçma soyutlamaya giren bu stratejiyi etkisiz bir yöntem olarak belirtir. Ailelerin beklemedikleri bu durum karşısında yüzleşmekten çekindikleri, durumun yarattığı duygusal etkilerden kendilerini korumaya çalıştıkları, var olan gerçekliği yok farz ettikleri söylenebilir.

İyimser yaklaşım babalar tarafından çocuğun hastalığının iyileşebileceği konusunda ve toplumun bakış açısına karşı kullanılan bir stratejidir. Aileler çocuğun düzelebileceği umudu taşıdıkları (Arman, 2009) ancak engele gerçekçi bakmanın gerektiği (Türk ve Bumin, 2015) çalışmaları bulguya benzerlik taşır. Bulgu babaların zihinsel engelli çocuğa sahip olma durumuna pozitif yaklaştıkları şeklinde yorumlanabilir.

Zihinsel ilgiyi kesme stratejisi babalar tarafından kullanılmıştır. Literatürde zihinsel boş vermenin bazen duygusal, zihinsel ve ruhsal açıdan işe yaradığı (Çandır, 2015) sonucu mevcuttur. Bu açıdan babaların bazen engelle ilgili yıpratıcı bilişsel bombardımana ara vermesi olumlu görülebilir.

Boyun eğici yaklaşım genelde dine sığınma stratejisiyle birlikte babalar tarafından kullanılmıştır. Literatürde anneler tarafından daha çok kullanılan (Türk ve Bumin, 2015) bu stratejinin babalar tarafından kullanılması farklılık oluşturmaktadır.

Çaresiz yaklaşım buyun eğici yaklaşımla birlikte babalar tarafından kullanılmıştır. Duygun ve Sezgin'in 2003 çalışması bu stratejinin etkisiz olduğunu ve kişide duygusal tükenmişliğe neden olduğunu belirtirler. Araştırmada babanın bu yaklaşımı kullanması etkisiz bir baş etme yöntemini kullandığını gösterir.

Sorumluluk kabul etme araştırmada kullanılan başka bir stratejidir. Literatür annelerin sorumluluğu daha çok üstlendiklerini (Canarşlan ve Ahmetoğlu, 2015) babaların ise engel konusunda kendilerinin sorumlu olmadığı düşündüklerini (Bawalsah, 2016) belirtir. Yüksek

bakım sorumluluğu taşımanın sorunların daha fazla farkında olmayı sağladığı (Görmez, 2017) sonucu bulguyu destekler. Araştırmada babanın bu yöntemi kullandığı ve bunun çocuğa olumlu etkilerinin olabileceği söylenebilir.

Davranışsal ilgiyi kesme stratejisi kaçma ve soyutlama teması altında yer alan ve baba tarafından kullanılan bir stratejidir. Kaçma ve soyutlama stratejilerinin babalar tarafından çok kullanılması (Çan Aslan, 2010) bulguyu destekler. Babayı sadece geçici olarak stresten ve sıkıntılardan uzak tutan bu yöntemin pasif bir yöntem olduğu söylenebilir.

Hayal etme stratejisi de araştırmanın diğer bulgusudur. Folkman ve Lazarus (1984) tarafından dile getirilen strateji konusunda babalar duygu ve hayallere odaklanarak stresin yarattığı duygusal etkilerden kaçınmaktadırlar. Babaların çocukla ilgili gerçekleşmeyecek hayalleri gerçeklikten uzaklaşmalarına neden olur.

Kendine güvenli yaklaşım araştırmada babalar tarafından dile getirilen, stresle baş etmede sıklıkla başvurulan bir yöntemdir (Güler ve Çınar, 2010). Literatürde olumlu bir strateji olarak değerlendirilen bu yöntemin babalar tarafından kullanılması olumlu bir durumdur.

Duygulara odaklanma stratejisi Folkman ve Lazarus (1984) tarafından dile getirilen ve araştırmada bir baba tarafından kullanılan bir stratejidir. Baba çocuğuyla ilgili stres verici bir durumu gerçekleşmeden önce düşünmeye başlayarak kaygı ve endişe duyduğunu anlatır. Pasif bir baş etme stratejisi olan bu yöntemin çalışmada sadece bir baba tarafından dile getirilmesi bu stratejinin çok tercih edilmediği şeklinde yorumlanabilir.

Araştırmada genel olarak babalar zihinsel engelli çocukları konusunda güçlükler ve stres yaşamaktadırlar. Babalar stresle baş etmede daha çok problem odaklı baş etme stratejilerini tercih ederek duygulardan odaklanmaktan ziyade aktif baş etme çabalarına yönelmişlerdir. Araştırmadan elde edilen bulgular ışığında alan çalışanlarına ve gelecek araştırmalara öneriler:

1. Alan çalışanları babaların yaşadığı güçlükler konusunda grupta danışma vb. baba destek programlarını uygulaması önerilmektedir.
2. Gelecek araştırmalarda evren ve örneklem genişletilerek hafif ve çok ağır zihinsel engelli çocukların babaları da çalışmalara dahil edilmesi,
3. Gelecek araştırmalarda çalışma grubuna otizm, görme, işitme, bedensel gibi farklı engel grupları dahil edilerek farklı ve özgün baş etme stratejilerine ilişkin görüşlerin alınması,
4. Gelecek araştırmalarda Erken Çocukluk Eğitim Merkezleri, ilkokul, ortaokul ve lise kademelerindeki çocukların babalarının kademelerine göre incelenmesi,
5. Gelecek araştırmalarda kabullenme stratejisinin ilk tanı sonrasında ne derecede kullanılıp kullanılmadığını değerlendirmek amacıyla ilk tanı sonrası ve sonraki yıllar uzamsal çalışmalarla takip edilerek incelenmesi,
6. Alan çalışanlarının çalışma bulgularını, özellikle "hobiler" stratejini uygulamalarında babalar için örnek göstermeleri önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Acar, M. (2009). *Zihinsel ve fiziksel özürlü çocuğa sahip anne ve babaların yaşam doyumu ve umutsuzluk düzeylerinin incelenmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü: Konya.
- Ağargün, M.Y., Beşiroğlu L, Kıran Ü.K., Özer Ö.A. ve Kara H. (2005). (COPE başa çıkma tutumlarını değerlendirme ölçeği): psikometrik özelliklere ilişkin bir ön çalışma. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*,6(4), 221-226.
- Altuğ Özsoy, S., Özkahraman, Ş. ve Çallı, F. (2006). Zihinsel engelli çocuk sahibi ailelerin yaşadıkları güçlüklerin incelenmesi. *Aile ve Toplum Eğitim Kültür ve Araştırma Dergisi*, 3(9), 69-78.
- Arıcioğlu, A. ve Gültekin, F. (2017). Zihinsel engelli çocuk annelerinin sosyal destek ve gelecek algıları: psikolojik danışmanların rolleri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 42, 1-26.
- Arman, N. (2009). *Zihinsel engelli çocuğa sahip anne ve babaların algıladıkları sosyal destek düzeyleri ile tükenmişlik ve kaygı düzeylerinin incelenmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Erzurum.
- Avşaroğlu, S. ve Akçeşme, F. (2018). Özel gereksinimli çocuğu olan anne babaların iyimserlik ve stresle başa çıkma tutumları. *Gelecek Vizyonlar Dergisi*, 2(1), 20-29.
- Avşaroğlu, S. ve Gilik, A. (2017). Özel gereksinimli çocuğa sahip anne babaların kaygı durumlarına göre umutsuzluk düzeylerinin incelenmesi. *Elementary Education Online*,16(3), 1022-1035.
- Aydın, H. (2018). *Ergenlerin kişilik özelliklerinin stresle başa çıkma ve bazı özelliklerine göre karşılaştırmalı olarak incelenmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Konya.
- Aysan, F. (2003). Başa çıkma stratejisi ölçeğinin Türkçe formunun oluşturulması. *Ege Eğitim Dergisi*, 3(1), 123-132.
- Ayyıldız, T., Şener, D.K., Kulakçı, H. ve Veren, F. (2012). Zihinsel engelli çocuğa sahip annelerin stresle baş etme yöntemlerinin değerlendirilmesi. *Ankara Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 11(2), 1-12.
- Bawalsah, J.A. (2016). Stres and coping strategies in parents of children with physical, mental and hearing disabilities in Jordan. *International Journal Of Education*, 8(1), 1-22.
- Benjamin, R.K. (2016). Level of stress in parents of the mentally retarded children, *Texila International Journal of Academic Research*, 3(2), 1-4.
- Bray, A., Shelton, E.J., Ballard, K. & Clarkson, J. (1995). Fathers of children with disabilities: some experiences and reflections. *New Zealand Journal of Disability Studies*,1, 164-176.
- Bulut, A., Yiğitbaş, Ç. ve Bademci, D. (2016). Engelli çocuğu olan annelerin depresyon ve umutsuzluk durumları ile bunları etkileyen etkenler. *Anatolian Journal Of Psychiatry*, 17(4),10-18.
- Can, A. (2017). *SPSS ile Bilimsel Araştırma Sürecinde Nicel Veri Analizi*. Ankara: Pegem Yayınevi
- Canarслан, H. ve Ahmetoğlu, E. (2015), Engelli çocuğa sahip ailelerin yaşam kalitesinin incelenmesi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(1), 13-31.
- Cangür, Ş , Civan, G., Çoban, S., Koç, M., Karakoç, H., Budak, S., İpekçi, E. ve Ankaralı, H. (2013). Düzce ilinde bedensel ve/veya zihinsel engelli bireylere sahip olan ailelerin

- toplumsal yaşama katılımlarının karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi. *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(3),1-9.
- Carpenter B. & Towers C. (2008). Recognising fathers: the needs of fathers of children with disabilities. *Support for Learning*, 23(3), 118-125.
- Carver, C.S., Scheier, M.F. & Weintraub, J.K. (1989). A stressing coping strategies: a theoretically based approach. *Journal Of Personality And Social Psychology*, 56, 267-283.
- Çan Aslan, Ç. (2010). *Zihinsel engelli çocuğu olan anne ve babaların psikolojik belirtileri, sosyal destek algıları ve stresle başa çıkma tarzlarının karşılaştırılması*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul.
- Çandır, G. (2015). *4-24 yaş arası otizm spektrum bozukluğu ve down sendromu tanısı olan çocukların annelerinde depresyon, anksiyete, stres ve baş etme tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Arel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul.
- Darling, C.A., Senatore, N. & Strachan, J. (2012). Fathers of children with disabilities: stress and life satisfaction. *Stress & Health*, 28(4), 269-278.
- Davy, D., Mitchell, D. & Martin, R. (2017). Fathers of adults who have a learning disability: roles needs and
- Demir, S.A. ve Keskin, G. (2018). Zihinsel engelli çocuğa sahip olan annelerin karşılaştıkları güçlükler nitel bir çalışma. *The International Journal Of Social Science*, 66, 357-372.
- Deveci, M. ve Ahmetoğlu, E. (2018). Zihin engelli çocuğu olan ailelerin algıladıkları sosyal destek düzeyinin incelenmesi. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*,4(2), 123-131.
- Doğan, M. (2016). Engelli çocuğa sahip ebeveynler ile sağlıklı çocuk sahibi ebeveynlerin dinî başa çıkma, umut ve sabır düzeylerinin karşılaştırılması. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(8), 3214-3245.
- Doğru, S.Y. ve Arslan, E. (2008). Engelli çocuğu olan annelerin sürekli kaygı düzeyi ile durumluk kaygı düzeylerinin karşılaştırılması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,19, 543-553.
- Dönmez, N. B. (2010). *Öğretmenlik programları için özel eğitim*. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- DSM-5 (2014). *Tanı Ölçütleri El Kitabı*, Ankara: Amerikan Psikiyatri Birliği, (Hekimler Yayın Birliği) HYB Yayıncılık.
- Duygun, T. ve Sezgin, N. (2003). Zihinsel engelli ve sağlıklı çocuk annelerinde stres belirtileri, stresle başa çıkma tarzları ve algılanan sosyal desteğin tükenmişlik düzeyine olan etkisi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 18(52), 37-52.
- Eldeniz Çetin, M. ve Sönmez, M. (2018). Çoklu yetersizliğe sahip çocuğu olan annelerin yaşadığı güçlüklerin belirlenmesi. *Elementary Education Online*, 17(3), 1252-1267.
- Ergin, D., Şen, N., Eryılmaz, N., Pekuslu, S. ve Kayacı, M. (2007). Engelli çocuğa sahip ebeveynlerin depresyon düzeyi ve etkileyen faktörlerin belirlenmesi. *Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 10(1),41-48.
- Eripek, S., Ataman, A., Özyürek, M., Konrat, A., Akçamete, G., Tüfekçioğlu, U., Kırcaali İftar, G. ve Topbaş, S. (1998). *Özel eğitim*. (4. Baskı). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Ersoy Quadır, S. ve Temiz, G. (2018). Engelli çocuğu olan annelerin gereksinimlerini etkileyen faktörlerin incelenmesi (Konya İli Örneği). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(61), 831-839.

- Fıfıloğlu, A. (1993). *İşitme Engelli ocuğun Ailesi*. VII. Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel çalışmalarında sunulmuştur, Ankara.
- Flynt, S.W. & Wood, T.A. (1989). Stress and coping of mothers of children with moderate mental retardation. *American Journal Mental Retardation*, 94(3), 278-283.
- Gören, A.B. (2015). Down sendromlu çocuğa sahip annelerin destek ihtiyaçlarının ve destek kaynaklarının belirlenmesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 651-673.
- Görmez, A. (2017). Zihinsel yetersizliği olan yetişkinlerin aile üzerindeki bakım yükü ve ilişkili faktörler. *Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi*, 22(3), 169-176.
- Gücüyeter, N. (2003). *Lise öğrencilerinin kullandıkları başa çıkma stratejileri ile kendini kabul düzeyi arasındaki ilişki*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü: İzmir.
- Güler, Ö. ve ınar, S. (2010). Hemşirelik öğrencilerinin algıladıkları stresörler ve kullandıkları baş etme yöntemlerinin belirlenmesi. *Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi, Sempozyum Özel Sayısı*, 254-261.
- Hiçdurmaz, D. ve Öz, F. (2013). Stresle baş etmenin bir boyutu olarak spiritüalite. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 16(1), 50-56.
- Işıkhan, V. (2005). Zihinsel engelli çocuğa sahip annelerin psiko-sosyal ve sosyo-ekonomik. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 16 (2), 36-52.
- Kaan Softa, H. (2012). *Engelli ocuğa sahip ebeveynlerin depresyon düzeylerinin incelenmesi*. XII Ulusal Konsültasyon Liyezon Psikiyatrisi ve Psikosomatik Tıp Kongresinde sunulmuştur, Kastamonu.
- Kaner, S. (2001). Aile stresini değerlendirme ölçeği (the questionnaire on resource and stress-f) faktör yapısı güvenilirlik ve geçerlik alışmaları. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 34, 1-10.
- Kara, E. (2018). Engelli ocuğa sahip anneler yönelik manevi destek ile güçlendirme uygulaması. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(57), 311-322.
- Karpat, D. ve Girli, A. (2012). Yaygın gelişimsel bozukluk tanılı çocukların anne babalarının yas tepkilerinin, evlilik uyumlarının ve sosyal destek algılarının incelenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 13(2), 69-85.
- Kirby, A.V., White, J.T. & Baranek, G.T. (2015). Caregiver strain and sensory features in children with autism spectrum disorder and other developmental disabilities. *American Association On Intellectual And Developmental Disabilities*, 120(1), 32-45.
- Kızır, M ve ifti Tekinarslan, İ. (2018). Ağır ve çoklu yetersizliği (AYE) olan ocuk annelerinin yaşadıkları sorunların sorunlarla baş etme yöntemlerinin belirlenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 19(2), 233-256.
- Koç, M., İskender, M. ve Bayraktar, B. (2008). Engelli ocuğa sahip ailelerin beklenti düzeyi ile çocuğa karşı tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *The Journal Of Sakarya University Education Faculty*, 16,14-25.
- Koçak Uyaroğlu, A. ve Bodur, S. (2009). Zihinsel yetersizliği olan çocukların anne babalarında kayđı düzeyi ve bilgilendirmenin kayđı düzeyine etkisi. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 8(5), 405-412.
- Lafçı, D., Öztunç, G. ve Alparslan, N. (2014). Zihinsel engelli çocukların (mental retardasyonlu çocukların) anne ve babalarının yaşadığı güçlüklerin belirlenmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(2), 723-735.
- Lazarus, R S & Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal and coping*. New York: Springer Publishing Company.

- MEB (2016). Millî eğitim istatistikleri örgün eğitim 2015-2016. (Erişim: 02.08.2016, http://sgb.meb.gov.tr/www/icerik_goruntule.php?KNO=232)
- Moos, R. (1993). *Coping responses inventory: Professional manual* (2nd ed.). New York: PAR Assessment Resources.
- Oğuzhan, H. (2018). *Engelli çocuğu olan ailelerin aile işlevlerinin değerlendirilmesi ve etkileyen faktörlerin belirlenmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü: Erzurum.
- Otake, T. (2006). *Is 'Disability' still a dirty word in Japan?* Japan Times. <http://search.japantimes.co.jp/cgi-bin/fl20060827x1.html>, (15. 09. 2013).
- Öz, Z. (2018). *Engelli çocuğu olan anne babaların kaygı düzeyi ve başa çıkma stratejilerinin değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Üsküdar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul.
- Özbay, Y. ve Şahin, B. (1997). *Stresle başa çıkma tutumları envanteri: geçerlik ve güvenirlik çalışması*. IV. Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresinde sunulmuştur: Ankara.
- ÖZİDA. (2002). *Türkiye özürllüleri araştırması*. Ankara: DİE Yayınları.
- Özmen, D. ve Çetinkaya, A. (2012). Engelli çocuğa sahip ailelerin yaşadığı sorunlar. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 28(3), 35-49.
- Özokçu, O. ve Canpolat, M. (2013). Grup rehberliği programının zihinsel yetersizliği olan çocuğa sahip annelerinin stres düzeylerine etkisi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(24), 181-196.
- Öztürk, N. ve Aral, N. (2016). Down sendromlu birey ve ailesinin demografik özelliklerinin incelenmesi, ailelerin bilgi, duygu ve düşüncelerinin belirlenmesi (Ankara ili örneği). *Journal Of Current Researches On Helath Sector (JOCREHES)*, 6(2), 27-50.
- Peer, J.W. & Hillman, S.B. (2014). Stress and a resilience for parents of children with intellectual and developmental disabilities: a review of key factors and recommendations for practitioners, *Journal Of Policy And A Practice In Intellectual Disabilities*, 11(2), 92-98.
- Quire, L. & Pahl, J. (1991). Stress and coping in mothers caring for a child with severe learning difficulties: a test of Lazarus transactional model of coping. *Journal of Community & Applied Social Psychology*. 1(1), 57-70.
- Rüstemova, N. (2018). *Engelli çocuk sahibi anne ve babaların aile hayatı ve çocuk yetiştirme tutumları ile kabul red düzeyi ilişkisinin incelenmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul.
- Schilling, R.F., Schinke, S.P. & Kirkham, M.A. (1985). Coping with a handicapped child: differences between mothers and fathers. *Social Science & Medicine*, 21(8), 857-863.
- Şengül, S. ve Baykan, H. (2013). Zihinsel engelli çocukların annelerinde depresyon, anksiyete ve stresle başa çıkma tutumları. *Kocatepe Tıp Dergisi*, 14, 30-39.
- Şentürk, M. ve Saraçoğlu, M.V. (2013). Eğitilebilir zihinsel, bedensel engelli çocuğu olan annelerle sağlıklı çocuğa sahip annelerin aileden algıladıkları sosyal destek ve depresyon düzeylerinin karşılaştırılması. *Uluslararası Temel ve Klinik Tıp Dergisi*, 1(1), 40-49.
- TÜİK, (2016). *Türkiye sağlık araştırması*. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1095. (26.02.2019).
- Türk, A.B. ve Bumin, G. (2015). Engelli çocuğa sahip annelerde zaman yönetimi eğitiminin aktivite performansı, depresyon, yaşam kalitesi ve stresle başa çıkma üzerine etkisi: pilot çalışma. *Ergoterapi ve Rehabilitasyon Dergisi*, 3(1), 13-20.

- Uğuz, Ş., Toros, F., İnanç, B.Y. ve Çolakkadıoğlu, O. (2004). Zihinsel ve/veya bedensel engelli çocukların annelerinin anksiyete, depresyon ve stres düzeylerinin belirlenmesi. *Klinik Psikiyatri*, 7, 42-47.
- Upadhyaya, G.R. & Havalappanavar, N.B. (2008). Stres in parents of mentally challenged. *Journal of the Indian academy of applied psychology, Special Issue*, 53-59.
- US Census Bureau (2012). Nearly 1 in 5 people have a disability in the U.S. Census Bureau Reports. <https://www.census.gov/newsroom/releases/archives/miscellaneous/cb12-134.html>. (25.10.2015).
- WHO (2015). *World Health Organization. World report on disability and rehabilitation. Publish Data*. 2010 (Erişim Tarihi: 21.04.2015)
- Wikler, L. (1981). Chronic stresses of families of mentally retarded children. *JSTOR Family Relations*, 30(2), 281-288.
- Yıldırım, F. ve Conk, Z. (2005). Zihinsel yetersizliği olan çocuğa sahip anne babaların stresle başa çıkma tarzlarına ve depresyon düzeylerine planlı eğitimin etkisi. *Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu*
- Yılmaz, Z. (2004). *Çalışan özürülülerin iş yaşamında karşılaştıkları sorunlar ve bunları etkileyen etmenler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.
- Yürük, E.Ö. ve Avcı, N. (2008). T.C. Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı. *Avrasya Etüdüleri*. 34(2), 109-125.